

A critique and review on the book

Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques

Ehsan Abedi*

Abstract

In the field of qualitative research, there are many reference books, each of which has gained good legitimacy and acceptance among readers for a reason. The book "Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques" Written by Strauss and Corbin and translated by Ebrahim Afshar, is one of the successful books that has been written in this field, published 9 times and has been used as a reference book for postgraduate students. In this article, the attempt was to review the book in a descriptive-analytical manner, by mentioning the evidence and documents and based on evaluation criteria which were introduced by the Council for Reviewing Books and Text on Human Sciences. Criticisms were presented from both formal and content perspectives. According to this, on one hand, the main strengths of the book are Content comprehensiveness about Grounded Theory, a coherent and structured view of the subject and providing practical examples. On the other hand, this work has also some drawbacks, the most important of which are the lack of sufficient attention to the stage of preparing and presenting the research report, outdated topics despite numerous editions of the book and the lack of attention to other qualitative research methods.

Keywords: Qualitative Research, Grounded Theory, Interpretive Approach, Theory Development, Systematic Approach

* Assistant Professor of business management, Management Faculty, Islamic Azad University, Tehran North Branch, Tehran, Iran, Ehsan_Abedi@yahoo.com

In most universities of the world, until three decades ago, it was thought that the researcher could keep his values away from the research process and adopt a completely neutral role. This attitude was based on the paradigm of positivism; But the researches that were gradually carried out based on interpretative, critical and post-positivism paradigms have caused the mentioned attitude to be revised. Based on this, qualitative research methods were placed in the center of attention. In the field of qualitative research, there are many reference books, each of which has gained legitimacy and acceptance among readers for a reason. The book basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques, written by Strauss and Corbin and translated by Ebrahim Afshar, is one of the successful books written in this field, and the authors, while emphasizing the systematic approach, have chosen their main audience as students and novice researchers, which has made it one of the textbooks that has been published 9 times so far and is used as a textbook for postgraduate courses. In this article, an attempt was made to make a fair and unbiased review of the mentioned book with a descriptive-analytical approach, citing evidence and documentation, and based on the evaluation criteria introduced by the Humanities Texts and Books Review Council. For this purpose, in the first part, the introduction of the work and its formal evaluation were discussed, the characteristics of the work and the authors, the structure of the book, the technical features of the work, literary editing, and compliance with the scientific principles of referencing were examined, and in the next part, the content analysis and evaluation of the work by examining the educational dimensions, the problematic nature of the book and responding to the scientific and practical needs of the country, the evaluation of logical order and internal coherence, the degree of strength of analyzes and explanations, the degree of accuracy in the use of specialized terms, the degree of compliance with scientific principles and ethics and trustworthiness, the harmony of the work with Islamic values, creativity and Innovation and the extent to which reliable sources are used are presented. The book is organized in three parts and 17 chapters. Regarding the themes of the chapters, it should be said that as can be inferred from the first part of the title of the book, the content of the book does not deal with the fundamentals of qualitative research and only examines the fundamentals related to the underlying theory; Therefore, the book is not suitable for audiences who want to learn about qualitative research methods. In addition, the focus of the book's content is on data analysis in grounded theory, and the important topic of preparing and formulating a research plan, and preparing and presenting a report has not been given proper attention. During the nine reprints of the book, the cover design

remains the same. The quality of the binding is relatively good and provides the possibility to refer to the beginning and end pages of the book. Typography and layout are appropriate. The book is written in a simple, eloquent and understandable language for readers, especially students and novice researchers. There is a need to edit sentences, correct punctuation and observe editorial rules in some pages of the book; The need to use punctuation marks such as commas and semicolons is felt in many sentences of the book, and also, in some sentences, the grammar of Persian language is not carefully observed, the relevant examples of which are given in the text of the article. As can be seen from the titles of the chapters, the authors have chosen the appropriate headings to enter the discussion; But upon entering the contents of the book, it is clear that the important chapters that should be considered in a specialized qualitative research book are not presented. In the text of the article, an attempt has been made to mention the important topics that deserve attention. The present work has been much more successful in the scientific-educational field than the practical field, and considering that the authors have chosen their main audience as students and novice researchers, this is natural. The arrangement of the book's topics in the form of three sections implicitly shows that the authors have followed a consistent course in arranging the chapters in the form of these sections. Given that the theoretical theorist is one of the authors of the book, therefore, most of the content presented is first-hand, and in cases where there is a need to provide additional content, the authors have used other scientific sources. The main strengths of the book are the comprehensiveness of the content regarding the underlying theory, a coherent and structured view of the subject, and the presentation of practical examples. At the same time, this work has points that can be improved, the most important of which are the lack of sufficient attention to the preparation and presentation of the research report, the lack of updating of the topics despite the numerous reprints of the book, and the lack of attention to other qualitative research methods.

در اغلب دانشگاه‌های جهان، تا سه دهه قبل، تصور بر آن بود که پژوهشگر می‌تواند ارزش‌های خود را از فرآیند تحقیق به دور نگه‌داشته و نقش کاملاً بی‌طرفانه‌ای اتخاذ کند. این نگرش بر پایه پارادایم اثبات‌گرایی استوار بود؛ اما پژوهش‌هایی که به تدریج بر اساس پارادایم‌های تفسیری، انتقادی و پساساختارگرایی به عمل آمد، باعث شده است که نگرش یاد شده مورد تجدید نظر قرار گیرد. بر این اساس روش‌های پژوهش کیفی مورد توجه قرار گرفت. در حوزه پژوهش‌های کیفی، کتاب‌های مرجع زیادی وجود دارد که هر یک به دلیلی، مشروعیت و مقبولیت مناسبی میان خوانندگان کسب کرده‌اند. کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون

و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، به قلم اشتراس و کوربین و ترجمه ابراهیم افشار از جمله کتاب‌های موفق است که در این حوزه به رشته تحریر درآمده و نویسندگان ضمن تاکید بر رویکرد سیستماتیک، مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند که همین امر آن را به یکی از منابع درسی بدل کرده که تاکنون ۹ بار به چاپ رسیده و به عنوان منبع درسی مقاطع تحصیلات تکمیلی مورد استفاده قرار گرفته است. در این مقاله تلاش شد با رویکرد توصیفی-تحلیلی، با ذکر شواهد و مستندات و بر مبنای معیارهای ارزیابی معرفی شده از سوی شورای نقد و بررسی متون و کتب علوم انسانی، به نقد منصفانه و بدون سوگیری کتاب مذکور پرداخته شود. به همین منظور، در بخش ابتدایی به معرفی اثر و ارزیابی شکلی آن پرداخته شده، مشخصات اثر و نویسندگان، ساختار کتاب، ویژگی‌های فنی اثر، ویرایش ادبی و رعایت اصول علمی ارجاع‌دهی مورد بررسی قرار گرفته و در بخش بعدی، تحلیل و ارزیابی محتوایی اثر با بررسی ابعاد آموزشی، مسئله‌مندی کتاب و پاسخگویی به نیازهای علمی و کاربردی کشور، ارزیابی نظم منطقی و انسجام درونی، میزان استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌ها، میزان دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی، میزان رعایت اصول و اخلاق علمی و امانتداری، هماهنگی اثر با ارزش‌های اسلامی، خلاقیت و نوآوری و میزان استفاده از منابع معتبر، ارائه شده است. کتاب در قالب سه بخش و ۱۷ فصل تنظیم شده است. در مورد مضامین فصول باید گفت آنگونه که از بخش اول عنوان کتاب استنباط می‌شود، محتوای کتاب به مبانی پژوهش کیفی نپرداخته و صرفاً به بررسی مبانی مرتبط با نظریه زمینه‌ای پرداخته شده است؛ بنابراین کتاب برای مخاطبانی که قصد دارند با انواع روش‌های پژوهش کیفی آشنا شوند، مناسب نیست. به علاوه، تمرکز محتوای کتاب بر تحلیل داده‌ها در نظریه زمینه‌ای بوده، و به مبحث مهم آماده‌سازی و تدوین طرح تحقیق، و آماده‌سازی و ارائه گزارش توجه شایسته‌ای نشده است. طی نه دوره تجدید چاپ کتاب، طرح روی جلد کماکان ثابت است. کیفیت صحافی نسبتاً مناسب است و امکان رجوع به صفحات ابتدایی و انتهایی کتاب را مهیا می‌سازد. حروف نگاری و صفحه‌آرایی مناسب است. کتاب به زبانی ساده، شیوا و قابل فهم برای خوانندگان به ویژه دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار نگارش شده است. نیاز به ویرایش جملات، تصحیح علامت‌گذاری‌ها و رعایت قواعد ویراستاری در برخی صفحات کتاب وجود دارد؛ نیاز به استفاده از علائم سجاوندی مانند ویرگول و نقطه ویرگول در بسیاری از جملات کتاب احساس می‌شود و همچنین، در برخی جملات، دستور زبان فارسی به دقت رعایت نشده است که نمونه‌های مربوطه در متن مقاله آمده است. آنگونه که از عناوین فصل‌ها بر می‌آید،

نویسندگان سرفصل‌های مناسبی را برای ورود به بحث برگزیده‌اند؛ اما با ورود به مطالب کتاب مشخص می‌شود سرفصل‌های مهمی که می‌بایست در یک کتاب تخصصی پژوهش کیفی مورد توجه قرار گیرند، ارائه نشده است. در متن مقاله تلاش شده تا به سرفصل‌های مهمی که شایسته بود مورد توجه قرار گیرند، اشاره شود. اثر حاضر در سویه علمی-آموزشی بسیار موفق‌تر از سویه کاربردی عمل کرده است و با توجه به اینکه نویسندگان، مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند، این امر طبیعی است. ترتیب مباحث کتاب در قالب بخش‌های سه‌گانه به صورت تلویحی نشان می‌دهد که نویسندگان خط سیر منسجمی را در تنظیم فصول در قالب این بخش‌ها پیگیری کرده‌اند. با عنایت به اینکه نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای از نویسندگان کتاب است، بنابراین اکثر محتوای ارائه شده، دست اول بوده و در مواردی که نیاز به ارائه محتوای مکمل وجود داشته، نویسندگان از منابع علمی دیگری استفاده کرده‌اند که در این خصوص، تلاش بر امانت‌داری در ذکر محتوا بوده و دقت در استناددهی و ذکر منابع با فرمت و ساختار یکپارچه، در اثر مشاهده می‌شود. نقاط قوت اصلی کتاب، جامعیت محتوا در خصوص نظریه زمینه‌ای، دیدگاه منسجم و ساختارمند نسبت به موضوع و ارائه مثال‌های کاربردی هستند. در عین حال، این اثر نقاط قابل بهبودی دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به فقدان توجه کافی به مرحله آماده‌سازی و ارائه گزارش پژوهش، روزآمد نشدن موضوعات به‌رغم تجدید چاپ‌های متعدد کتاب و عدم توجه به سایر روش‌های پژوهش کیفی اشاره داشت.

Bibliography

- Adler, P. A., & Adler, P. (1987). *Membership roles in field research* (Vol. 6). Sage.
- Alvermann, D. E., O'Brien, D. G., & Dillon, D. R. (1996). On writing qualitative research. *Reading Research Quarterly*, 31(1), 114-120.
- Bazargan, A. (2021). *Introduction to qualitative and mixed research methods*, (12th ed). Tehran, Didar.
- Becker, P. H. (1993). Common pitfalls in published grounded theory research. *Qualitative health research*, 3(2), 254-260.
- Bryman, A. (2007). Barriers to integrating qualitative and quantitative research. *Journal of Mix Method Research*, 1 (1): 8-22.
- Charmaz, K.; (2000). *Grounded Theory: Objectivist and Constructivist methods* in N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) (1994)
- Corbin, J. M., & Strauss, A. (1988). *Unending work and care: Managing chronic illness at home*. Jossey-bass.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage

- Corbin, J., & Strauss, A. (2021). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*, translated by Afshar, E. (9th ed). Tehran, Ney.
- Creswell, J. W.; (2005). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating quantitative and qualitative research*. Upper-Saddle River, N. J.: Merrill.
- Creswell, J. W.; (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W.; Brown, M. L.; (1992). How chairpersons enhance faculty research: A grounded theory study. *The Review of higher education*, 16(1):41-62.
- Danaei fard, H., Alvani, M., Azar, A., (2021). *Qualitative Research Methods in management: Comprehensive Approach* (7th ed). Tehran, Saffar.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1966). *Awareness of dying*. Transaction Publishers.
- Glaser, B. G.; (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B.; Strauss, A.; (1967). *The discovery of grounded theory*. Chicago: Aldine.
- Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2020). *Qualitative research methods*. Sage.
- Larson, B. E. (1997). Social studies teachers' conceptions of discussion: A grounded theory study. *Theory & research in social education*, 25(2), 113-136.
- Lofland, J. (1974). Styles of reporting qualitative field research. *The American Sociologist*, 101-111.
- Punch, M. (1986). The politics and ethics of fieldwork (No. F/300.72 QU3/3).
- Robrecht, L. C. (1995). Grounded theory: Evolving methods. *Qualitative health research*, 5(2), 169-177.
- Strauss, A. L. (1978). *Negotiations: Varieties, contexts, processes, and social order*. Jossey-Bass Inc Pub.
- Strauss, A. L. (1985). *Social Organization of medical work*. Chicago [ua].
- Strauss, A. L. (2017). *Mirrors & masks: the search for identity*. Routledge.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1988). *Shaping a new health care system: The explosion of chronic illness as a catalyst for change*.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1997). *Grounded theory in practice*. Sage.
- Strauss, A.; Corbin, J.; (1990). *Basics of qualitative research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Street, A. (1996). Eminent Editor: Editorial 1: Writing qualitative research for publication. *Contemporary Nurse*, 5(1), 6-11.
- Wolcott, H. F. (2005). *The art of fieldwork*. Rowman Altamira.

بررسی و نقد کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای

احسان عابدی*

چکیده

در حوزه پژوهش‌های کیفی، کتاب‌های مرجع زیادی وجود دارد که هر یک به دلیلی، مشروعیت و مقبولیت مناسبی میان خوانندگان کسب کرده‌اند. کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای، به قلم اشتراس و کوربین و ترجمه ابراهیم افشار از جمله کتاب‌های موفق است که در این حوزه به رشته تحریر درآمده، ۹ بار به چاپ رسیده و به عنوان منبع درسی مقاطع تحصیلات تکمیلی مورد استفاده قرار گرفته است. در این مقاله تلاش شد با رویکرد توصیفی-تحلیلی، با ذکر شواهد و مستندات و بر مبنای معیارهای ارزیابی معرفی شده از سوی شورای نقد و بررسی متون و کتب علوم انسانی، به نقد منصفانه و بدون سوگیری کتاب مذکور پرداخته شود. نقدها از دو نظرگاه شکلی و محتوایی ارائه شدند. بر این اساس، نقاط قوت اصلی کتاب، جامعیت محتوا در خصوص نظریه زمینه‌ای، دیدگاه منسجم و ساختارمند نسبت به موضوع و ارائه مثال‌های کاربردی هستند. در عین حال، این اثر نقاط قابل بهبودی دارد که از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به فقدان توجه کافی به مرحله آماده‌سازی و ارائه گزارش پژوهش، روزآمد نشدن موضوعات به‌رغم تجدید چاپ‌های متعدد کتاب و عدم توجه به سایر روش‌های پژوهش کیفی اشاره داشت.

کلیدواژه‌ها: پژوهش کیفی، نظریه زمینه‌ای، پارادایم تفسیری، تکوین نظریه، رویکرد سیستماتی

* استادیار گروه مدیریت بازرگانی، دانشکده مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شمال، تهران، ایران

۱. مقدمه

در اغلب دانشگاه‌های جهان، تا سه دهه قبل، تدریس روش‌های پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی به طور اعم و علوم رفتاری به طور اخص بر پایه روش‌های تحقیق در علوم طبیعی استوار بود. تصور آن بود که پژوهشگر می‌تواند ارزش‌های خود را از فرآیند تحقیق به دور نگه داشته و نقش کاملاً بی‌طرفانه‌ای اتخاذ کند. این نگرش بر پایه پارادایم اثبات‌گرایی استوار بود؛ اما پژوهش‌هایی که به تدریج بر اساس پارادایم‌های تفسیری، انتقادی و پساساختارگرایی به عمل آمد، باعث شده است که نگرش یاد شده مورد تجدید نظر قرار گیرد. بر این اساس روش‌های پژوهش کیفی مورد توجه قرار گرفت (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹). از مهم‌ترین ویژگی‌های پژوهش کیفی می‌توان به بررسی پدیده مورد مطالعه در شرایط طبیعی، گردآوری داده‌ها به وسیله پژوهشگر به عنوان مشاهده‌گر مستقیم، تحلیل استقرایی داده‌ها و توجه به ویژگی‌های خاص موارد مشاهده شده، تمرکز بر نقطه‌نظرهای شرکت‌کنندگان و درک آنان از پدیده مورد مطالعه، اشاره داشت (بازرگان، ۱۴۰۰: ۳۰ به نقل از (Creswell, 2007) و (Bryman, 2007: 8-22).

نظریه زمینه‌ای، یک شیوه پژوهش کیفی است که به وسیله آن با استفاده از یک دسته داده‌ها، نظریه‌ای تکوین می‌یابد. به طوریکه این نظریه در سطحی وسیع، یک فرآیند، یک عمل یا یک تعامل را تبیین می‌کند (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۳ به نقل از (Creswell, 2007). علاوه بر آن نظریه زمینه‌ای می‌تواند برای تبیین عملی که از افراد سر می‌زند به کار برده شود (Creswell & Brown, 1992: 41-62). این روش از ویژگی‌هایی برخوردار است که از آن جمله می‌توان به ماهیت خود اصلاحی اشاره کرد که بر اساس تحلیل یک مجموعه داده‌ها، سمت و سوی تحلیل دسته بعدی داده‌ها را می‌یابد (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۴ به نقل از (Charmaz, 2000).

گلیزر و اشتراس با تاکید بر کشف مفاهیم مبتنی بر داده‌های واقعی حاصل از مشاهده‌شوندگان، این دیدگاه را مطرح کردند که نظریه‌ای که در فرآیند گردآوری داده‌ها کشف می‌شود، انعکاس دقیقی از حقیقت است و در عمل بهتر از آن استفاده خواهد شد (Glaser & Strauss, 1967: 74). در سال ۱۹۹۰ اشتراس با همکاری یکی دیگر از پژوهشگران به نام کوربین، فنون و شیوه نظریه زمینه‌ای را به سطح بالاتری ارتقا بخشید و

چارچوبی ثابت به جای مقوله‌بندی عرضه کردند (Strauss & Corbin, 1990: 143). رویکرد سیستماتیک یاد شده، هرچند مورد توجه پژوهشگران کمی قرار گرفت (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۶ به نقل از Charmaz, 2000)، اما با پاسخ انتقادی گلنزر روبرو شد (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۶ به نقل از Glaser, 1992). گلنزر به این نکته اشاره داشت که پیشنهاد اشتراس درباره چارچوب ثابت برای مقوله‌بندی موجب نمی‌شود که در فرآیند پژوهش، نظریه از داده‌ها پدیدار شود (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۶ به نقل از Glaser, 1992). بررسی لارسون (Larson, 1997: 113-136) نمای یک پژوهش مبتنی بر نظریه زمینه‌ای را بر پایه رویکرد گلنزر به تصویر می‌کشد و نظریه را با توجه به مقوله‌هایی که با استفاده از داده‌ها تکوین یافته‌اند، عرضه می‌کند. شماراز اما با عرضه رویکرد سازاگرا در نقد چارچوب گلنزر و اشتراس، اظهار می‌دارد که پژوهشگران نظریه زمینه‌ای باید راهبردهای انعطاف‌پذیری را به کار برند و بر دیدگاه‌ها، ارزش‌ها، باورها، مفروضه‌ها و جهانی‌بینی افراد تاکید دارد تا بر گردآوری واقعیات و توصیف اعمال (بازرگان، ۱۴۰۰: ۹۶ به نقل از Charmaz, 2000).

ارائه این مقدمه اجمالی از رویکردهای موجود در خصوص نظریه زمینه‌ای، ذهن خواننده را آگاه می‌کند تا در مراجعه به کتاب‌هایی که در این زمینه نگارش شده‌اند، کاوشگرانه عمل کرده و خط سیر فکری نگارنده را دریابد. عدم توجه کافی به این موضوع در انتخاب رویکرد پژوهش ممکن است به تعهداتی ناپخته برای ایجاد مقوله‌های تحلیلی (Robrecht, 1995: 169-177) و نبود ژرفای مفهومی (Becker, 1993: 254-260) بیانجامد. در کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای که به قلم اشتراس و کوربین نگارش، توسط ابراهیم افشار ترجمه و در نشر نی منتشر شده، بر رویکرد سیستماتیک تاکید شده و نویسندگان، مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند که همین امر آن را به یکی از منابع درسی بدل کرده که تاکنون ۹ بار به چاپ رسیده و از جمله کتاب‌های موفق است که در این حوزه به رشته تحریر درآمده و علت اصلی انتخاب کتاب برای نقد و بررسی نیز همین بوده است. در این مقاله، تلاش شده تا به روش توصیفی-تحلیلی، حتی‌الامکان با ذکر شواهد و مستندات و بر مبنای معیارهای ارزیابی، به نقد منصفانه و بدون سوگیری کتاب مذکور پرداخته شود. به همین منظور، در بخش ابتدایی به معرفی اثر و ارزیابی شکلی آن پرداخته شده، مشخصات اثر و نویسندگان، ساختار کتاب، ویژگی‌های فنی اثر، ویرایش ادبی و رعایت اصول علمی ارجاع‌دهی مورد بررسی قرار گرفته و در بخش بعدی، تحلیل و ارزیابی محتوایی اثر با بررسی ابعاد آموزشی، مسئله‌مندی

کتاب و پاسخگویی به نیازهای علمی و کاربردی کشور، ارزیابی نظم منطقی و انسجام درونی، میزان استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌ها، میزان دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی، میزان رعایت اصول و اخلاق علمی و امانتداری، هماهنگی اثر با ارزش‌های اسلامی، خلاقیت و نوآوری و میزان استفاده از منابع معتبر، ارائه شده است.

۲. معرفی اثر و ارزیابی شکلی آن

۱,۲ مشخصات اثر و نویسندگان

کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای به قلم اشتراش و کوربین نگارش شده است. اشتراش متولد ۱۸ دسامبر ۱۹۱۶، در گذشته سپتامبر ۱۹۹۶، تحصیلاتش را در دانشگاه شیکاگو در جامعه‌شناسی با سنت و تاکید قوی بر استفاده از روش‌های کیفی به انجام رسانده بود. به‌هنگام درگذشت استاد ممتاز گروه علوم اجتماعی و رفتاری دانشگاه کالیفرنیا در سان‌فرانسیسکو بود. فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی او در جامعه‌شناسی سلامت و بیماری بود. رویکرد او به کار پژوهش کیفی و با هدف نظریه‌سازی بود و همراه با بارنی گلیزر بنیانگذار نظریه زمینه‌ای بود. در طول سال‌های خدمتش دانشگاه‌های کمبریج، پاریس، منچستر، کنستانس، هاگن و ادلاید از او به عنوان استاد مهمان دعوت کردند. در میان آثار او که آن‌ها را با همکاران مختلف نوشته است می‌توان به آگاهی از مرگ (Glaser & Strauss, 1966)، آینه‌ها و نقاب‌ها (Strauss, 2017)، مذاکرات (Strauss, 1978)، سازمان اجتماعی کار پزشکی (Strauss, 1985)، شکل‌دهی به نظام مراقبت‌های بهداشتی نوین (Strauss & Corbin, 1985) و نظریه زمینه‌ای در عمل (Strauss & Corbin, 1997) اشاره داشت. با وجود بازنشستگی، وی تا هنگام مرگ فعالانه درگیر نوشتن و پژوهش در مباحثی نظیر کار در بیمارستان‌ها و چشم‌انداز جامعه‌شناختی در باب بدن بود.

جولیت کوربین مربی درمانگاهی در دانشکده پرستاری دانشگاه ایالتی سن‌خوزه است. وی نویسنده همکار اشتراش در نخستین ویرایش کتاب مبانی پژوهش کیفی (Strauss & Corbin, 1990)، کار و مراقبت پایان‌ناپذیر (Corbin & Strauss, 1988) و شکل‌دهی به نظام مراقبت‌های بهداشتی نوین (Strauss & Corbin, 1985) و ویراستار همکار کتاب نظریه زمینه‌ای در عمل (Strauss & Corbin, 1997) بوده است. علایق پژوهشی کوربین، تدریس و

سخنرانی و انتشاراتش در عرصه‌های روش‌شناسی کیفی، بیماری‌های مزمن، و جامعه‌شناسی کار و حرفه است.

کتاب حاضر، ویرایست دوم کتابی است که نخستین بار در سال ۱۹۹۰ و ترجمه فارسی آن با عنوان اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبانی، رویه‌ها و شیوه‌ها توسط انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی در سال ۱۳۸۵ منتشر شد.

ویراست دوم کتاب، سال ۱۹۹۸ به چاپ رسید و ترجمه فارسی آن توسط نشر نی در سال ۱۳۹۰ منتشر شد. آخرین چاپ اثر در سال ۱۴۰۰ بوده و طی این فاصله زمانی، کتاب نه بار تجدید چاپ شده است. در دیباچه ویراست دوم کتاب آمده است که ساختار ویراست نخست با تغییر شکل حفظ شده است و اعتقاد نویسندگان بر این است که ویراست دوم به لحاظ ارائه توضیحات گسترده‌تر، به فهم بهتر مطالب کمک می‌کند.

۲.۲ معرفی ساختار کتاب

کتاب در قالب سه بخش و ۱۷ فصل به این شرح تنظیم شده است: بخش اول تحت عنوان «ملاحظات کلی» شامل چهار فصل (۱- پیش درآمد، ۲- توصیف، نظم‌دادن مفهومی و نظریه‌سازی، ۳- تعامل میان پژوهش کیفی و کمی، ۴- ملاحظات عملی) است. بخش دوم با عنوان «روش‌های کدگذاری» شامل ده فصل (۵- تحلیل از راه بررسی میکروسکوپی داده‌ها، ۶- عملیات پایه، ۷- ابزارهای تحلیل، ۸- کدگذاری باز، ۹- کدگذاری محوری، ۱۰- کدگذاری گزینشی، ۱۱- کدگذاری فرآیند، ۱۲- ماتریس شرطی پیامدی، ۱۳- نمونه‌گیری نظری، ۱۴- یادداشت تحلیلی و نمودار) می‌باشد. بخش سوم با عنوان «به پایان بردن کار» مشتمل بر سه فصل (۱۵- نوشتن پایان‌نامه و تک‌نگاشت و سخنرانی پژوهشی، ۱۶- ملاک‌های ارزشیابی، ۱۷- پرسش و پاسخ با دانشجویان) است. هر فصل با زیرفصل تعریف «اصطلاحات» آغاز می‌شود. در پایان هر فصل نیز «خلاصه» طرح شده است. در انتهای کتاب نیز «واژه‌نامه» و «منابع» آمده است.

در مورد مضامین فصول باید گفت آنگونه که از بخش اول عنوان کتاب استنباط می‌شود، محتوای کتاب به مبانی پژوهش کیفی پرداخته و صرفاً به بررسی مبانی مرتبط با نظریه زمینه‌ای پرداخته شده است. بنابراین کتاب برای مخاطبانی که قصد دارند با انواع روش‌های پژوهش کیفی آشنا شوند، مناسب نیست و در خصوص روش‌های پژوهش زیست‌نگاری، مطالعه موردی، اقدام پژوهی و گروه‌های کانونی توضیحی ارائه نشده است. این سرفصل‌ها در کتاب بازرگان با عنوان «مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته»

(بازرگان، ۱۴۰۰) و کتاب دانایی فرد، الوانی و عادل آذر با عنوان «روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع» (دانایی فرد و دیگران، ۱۴۰۰) به تفصیل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

به علاوه، تمرکز محتوای کتاب بر تحلیل داده‌ها در نظریه زمینه‌ای بوده، و به مبحث مهم آماده‌سازی و تدوین طرح تحقیق، و آماده‌سازی و ارائه گزارش توجه شایسته‌ای نشده است. ارائه شفاهی به عنوان یکی از زیر فصل‌های فصل پانزدهم به صورت محدود مورد بررسی قرار گرفته است. این سرفصل‌ها در کتاب‌های نگارش گزارش پژوهش کیفی (Alvermann et al, 1996)، سبک‌های گزارش پژوهش کیفی (Lofland, 1974)، تدوین گزارش علمی پژوهش کیفی (Street, 1996) و روش‌های پژوهش کیفی (Hennink et al, 2020) به خوبی پوشش داده شده و مورد بررسی قرار گرفته است.

همچنین در فصل چهارم، نویسندگان توضیح داده‌اند که کتاب درباره تحلیل است نه کار میدانی و از این رو در آن راجع به کار میدانی بحث نمی‌کنیم. مخاطبان برای شناخت کار میدانی می‌توانند به کتاب‌های نقش‌های عضویت در کار میدانی (Adler & Adler, 1987)، هنر عملیات میدانی (Wolcott, 2005) و سیاست‌ها و اخلاقیات عملیات میدانی (Punch, 1986)، رجوع کنند.

«مقدمه» فصول عموماً می‌بایست مدخلی برای ورود به بحث باشد و سرفصل‌های هر فصل را خلاصه‌وار شرح دهد. در کتاب، این مورد رعایت نشده و مقدمه‌ای ارائه نشده است.

«تعریف اصطلاحات» که هر فصل با آن آغاز می‌شود، لازم است کلیه اصطلاحات تخصصی آن فصل را شامل شود به گونه‌ای که مخاطب برای درک مطالب ارائه شده در فصل مربوطه، با چالشی در این زمینه روبرو نباشد. در برخی فصول این مهم به دقت رعایت نشده است. به عنوان مثال، اصطلاحات مربوطه در فصل سوم ارائه نشده یا در فصل پنجم تنها یک اصطلاح تعریف شده است.

در پایان هر فصل، بخشی تحت عنوان «خلاصه» ارائه شده است. هر چند جمع‌بندی مباحث هر فصل، کاری ارزشمند است؛ اما موارد کلی و کم‌اهمیت‌تر در این بخش مطرح شده‌اند و به جمع‌بندی مباحث فصل به صورت منسجم پرداخته نشده است.

عموما در کتاب‌های مرجع، تلاش می‌شود با ارائه «اهداف یادگیری» در ابتدای هر فصل و تنظیم زیرفصل «پرسش‌هایی برای بحث»، ذهن خواننده به چالش کشیده شود و مطالب نظری با موضوعات عملی پیوند یابد. در کتاب حاضر، این دو بخش ارائه نشده است.

در نهایت، انتهای کتاب با بخش «منابع» و «واژه‌نامه» پایان می‌یابد. به رغم وجود منابع اصیل، کتاب فاقد منابع جدید و روزآمد است که به واسطه عدم تجدیدنظر در چاپ‌های جدیدتر طی سال‌های مختلف می‌باشد. همچنین واژه‌نامه به همان مشکل بخش «تعریف اصطلاحات» مبتلاست و کلیه واژه‌های لازم جهت درک کامل مخاطب ارائه نشده است.

۳،۲ ویژگی‌های فنی اثر

کتاب مشتمل بر ۳۳۴ صفحه است. عنوان کتاب بر روی جلد کاملا مشخص است. طراحی جلد کتاب، ساده اما فاقد جذابیت بصری است و ارتباط طرح جلد با عنوان و محتوای کتاب مشخص نیست. طی نه دوره تجدید چاپ کتاب، طرح روی جلد کماکان ثابت است. کیفیت صحافی نسبتا مناسب است و امکان رجوع به صفحات ابتدایی و انتهایی کتاب را مهیا می‌سازد. حروف نگاری و صفحه‌آرایی مناسب است. کتاب به زیبایی ساده، شیوا و قابل فهم برای خوانندگان به ویژه دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار نگارش شده است.

۴،۲ ویرایش ادبی

نیاز به ویرایش جملات، تصحیح علامت‌گذاری‌ها و رعایت قواعد ویراستاری در برخی صفحات کتاب وجود دارد. نیاز به استفاده از علائم سجاوندی مانند ویرگول و نقطه ویرگول در بسیاری از جملات کتاب احساس می‌شود. همچنین، در برخی جملات، دستور زبان فارسی به دقت رعایت نشده است. برای نمونه:

«نمی‌دانستم [هنوز] روابط متقابل بیش‌تر و سوال‌های بیشتری هستند که هنوز شناخته‌ام.» (ص ۷۷)

«به دلیل حرکات محیرالعقول احمقانه برای برحذر [داشتن] از خطری که وجود نداشت، از خنده روده‌بر کرده بود.» (ص ۱۲۶)

«سپس با استفاده از مقوله‌ها[ی] موجود در یادداشت‌ها، شرح توصیفی خود را به شرح تحلیلی تبدیل می‌کنیم.» (ص ۲۵۸)

«رهنمودهای این کار را در بخش پیشین تلویحا بیان کردیم. [۴] اما پرسشی که در مقابل نویسنده ...» (ص ۲۷۳)

«به طور خاص [هدف] مورد نظر ما آثار منتشر شده تکمیلی همراه معدودی معیارهای اضافی است [هستند] که معتقدیم اهمیت دارند.» (ص ۲۸۱)

هرچند وجود تعدادی اشکالات نگارشی اینچنینی در آثار اجتناب‌ناپذیر است؛ اما تعداد این مشکلات خصوصا در چاپ‌های چندم کتاب، چندان قابل‌پذیرش نیست.

۵.۲ رعایت اصول علمی از جاعده‌ی

در حال حاضر، کتاب‌های ارزشمندی که مهلت‌ها مرجع درسی در مقاطع دانشگاهی بوده‌اند اما مطالب آن‌ها روزآمد نشده، به رغم جامعیت، خوانندگان خود را از دست می‌دهند. نکته اصلی که می‌بایست در تجدید چاپ‌های کتاب رعایت می‌شد، لزوم افزودن منابع روزآمد است. ذکر این نکته ضروری است که ویراست سوم کتاب در سال ۲۰۰۸ به چاپ رسیده است (Corbin & Strauss, 2008). در زمان نخستین چاپ کتاب در سال ۱۳۹۰، منابع نسبتا جامع، اصیل و غنی در تدوین آن استفاده شده است. با گذشت بیش از ۱۰ سال و نه تجدید چاپ اثر، منابع آن تغییری نکرده و روزآمد نشده‌اند. این مشکل در مورد محتوای کتاب نیز صادق است. شایسته بود منابع و محتوای کتاب که بر اساس ویراست دوم، مربوط به سال ۱۹۹۸ تدوین شده است، پس از ده سال، بر مبنای ویراست جدید، روزآمد می‌شد.

۳. تحلیل و ارزیابی محتوایی اثر

۱.۳ بررسی ابعاد آموزشی اثر

کتاب بخشی از سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای درس روش تحقیق در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری مدیریت و کلیه سرفصل‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری برای درس روش‌شناسی پژوهش کیفی در مقطع کارشناسی ارشد مدیریت را پوشش می‌دهد و البته بیشتر در مقطع دکتری تدریس می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که علاوه بر این مزیت که کتاب را یکی از دو نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای نوشته است، نویسندگان کوشیده‌اند کتاب را به ساده‌ترین زبان بنویسند و این زبان ساده نیز نکته دیگری است که کتاب حاضر را بر بسیاری از کتاب‌های روش تحقیق کیفی برتری می‌دهد. در ادامه، فصل‌های ۱۷ گانه کتاب از منظر نقاط قوت و نقاط قابل بهبود با رویکرد آموزشی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

فصل نخست با عنوان «پیش درآمد»، نظریه زمینه‌ای را معرفی می‌کند و از ویژگی‌های پژوهشگر کیفی و نظریه‌پرداز زمینه‌ای سخن می‌گوید. همانگونه که از عناوین فصل بر می‌آید، نویسنده سرفصل‌های مناسبی را برای ورود به بحث برگزیده است؛ اما با ورود به مطالب کتاب مشخص می‌شود سرفصل‌های مهمی که می‌بایست در یک کتاب تخصصی پژوهش کیفی مورد توجه قرار گیرند، ارائه نشده است.

از آنجا که در این نوشتار قصد نقد بدون ارائه جایگزین وجود ندارد، در این بخش تلاش می‌شود سرفصل‌های مهمی که شایسته بود مورد توجه قرار گیرند اشاره شود. با عنایت به اینکه از بخش اول عنوان کتاب چنین برمی‌آید که مبانی پژوهش کیفی مورد بررسی قرار گرفته است، دقیق‌تر بود به مبانی معرفت‌شناسی تحقیق و انواع طرح‌های پژوهش کیفی اشاره شود. ارائه محتوای روزآمد در این بخش می‌تواند بر غنای مباحث ارائه شده بیفزاید و خواننده را با جهت‌گیری‌های فکری نوین در این دانش رو به پیشرفت آشنا سازد.

در فصل دوم با عنوان «توصیف، نظم‌دادن مفهومی، و نظریه‌سازی» نویسندگان به تبیین آنچه نظریه را می‌سازد پرداخته‌اند و به تشریح بدفهمی‌هایی که در مورد نظریه و نظریه‌پردازی در پژوهش کیفی وجود دارد پرداخته‌اند. محتوای این فصل، ذهن خواننده را برای درک بهتر آنچه که در ادامه کتاب مطرح شده است، آماده می‌کند.

فصل سوم به «تعامل میان پژوهش کیفی و کمی» اختصاص یافته است. نویسندگان به تعامل بین پژوهش کیفی و کمی در جریان پژوهش اعتقاد دارند به اینصورت که کار کیفی باید به کار کمی جهت بدهد و کار کمی به کار کیفی بازخورد. این تعامل همه جا لازم است دایره‌وار و در عین حال تکامل‌یابنده باشد و در هر حال به شکل‌گیری نظریه کمک کند.

فصل چهارم با موضوع «ملاحظات عملی» مطرح شده است. مباحث این فصل از سه بخش اصلی تشکیل می‌شوند شامل: الف) گزینش مساله و بیان پرسش تحقیق؛ ب) حفظ تعادل میان عینیت و حساسیت؛ ج) استفاده از نوشته‌ها. این فصل، فصل‌های دوم، سوم و چهارم از ویرایش نخست این کتاب را با هم ترکیب می‌کند. همانگونه که پیشتر مطرح شد، فصل چهارم، به عملیات میدانی پرداخته است. مخاطبان برای شناخت عملیات میدانی می‌توانند به کتاب‌های نقش‌های عضویت در کار میدانی (Adler & Adler, 1987)، هنر

عملیات میدانی (Wolcott, 2005) و سیاست‌ها و اخلاقیات عملیات میدانی (Punch, 1986)، رجوع کنند.

بخش دوم کتاب با فصل پنجم کتاب با عنوان «تحلیل از راه بررسی میکروسکوپی داده‌ها» آغاز می‌شود. در این فصل تحلیل میکروسکوپی داده‌ها به عنوان گام مهمی در پرورش و شکل‌دهی نظریه مطرح می‌شود. از این طریق است که پژوهشگران می‌توانند مفهومی‌های جدید و روابط نو را آشکار کنند و مقوله‌ها را از لحاظ ویژگی‌ها و ابعادشان به صورت منظم شکل دهند. این روش تحلیل‌گر را قادر می‌سازد از سطح دریافت‌های متعارف و معمول فراتر رود و نظریه‌ای نوآورانه اما ریشه در واقعیت بیوراند.

فصل ششم در زمینه «عملیات پایه، پرسش و مقایسه» است و به تبیین دو اقدام اساسی برای توسعه نظریه، یعنی پرسش‌گری و مقایسه پرداخته است. ضمن تشریح کارکردهای پرسیدن و مقایسه، بر این نکته تأکید شده است که پاسخ به پرسش‌ها نباید به مثابه داده مورد استفاده قرار گیرد بلکه به مثابه وسیله‌ای است که کمک می‌کند تا پژوهشگر فهم بهتری از داده‌هایی که در برابر خود دارد به دست آورد.

فصل هفتم با عنوان «ابزارهای تحلیل» نام‌گذاری شده است. در این فصل همان‌گونه که از عنوان آن مشخص است، مجموعه‌ای از ابزارهای تحلیل معرفی شده است که تحلیل‌گران از آن‌ها برای کمک به مقایسه و طرح پرسش استفاده می‌کنند تا امکان توسعه نظریه‌ای غنی و مبتنی بر واقعیت را داشته باشند.

فصل هشتم «کدگذاری باز» نام دارد. کدگذاری باز فرآیندی تحلیلی است که با آن مفهومی‌ها شناسایی و ویژگی‌ها و ابعاد آن‌ها در داده‌ها کشف می‌شوند. شالوده و ساختار اولیه نظریه‌سازی از طریق کدگذاری باز بنا می‌شود. مطالب ارائه شده در این فصل به تحلیل‌گر کمک می‌کند در راه مرتبط کردن مقوله‌ها با یکدیگر از طریق فرضیه‌ها گام بردارد.

عنوان فصل نهم «کدگذاری محوری» است. مطالب ارائه شده در این فصل به پژوهشگر کمک می‌کند با اتصال مقوله‌ها به مقوله‌های فرعی، توضیح‌های دقیق‌تر و کامل‌تری از پدیده‌ها شکل دهد. در این رویکرد، تأثیر عنصر انسانی در تحلیل و امکان تحریف معنی به رسمیت شناخته می‌شود و بر این نکته تأکید می‌گردد که تحلیل‌گر باید تفسیر خود را با توسل به مقایسه مداوم یک‌پاره از داده‌ها با پاره‌های دیگر محک بزند و اعتبار آن را بسنجد.

فصل دهم به موضوع «کدگذاری گزینشی» اختصاص یافته است. هدف از کدگذاری گزینشی، یکپارچه‌سازی و پالایش مقوله‌ها می‌باشد. با یکپارچه‌سازی، مقوله‌ها حول یک

مفهوم مرکزی که قدرت توضیح‌دهندگی دارند، مرتب می‌شوند و طرح نظری شکل می‌گیرد. سپس تحلیل‌گر با پالایش نظریه، به هرس اضافات آن و تکمیل مقوله‌های ناپرونده می‌پردازد.

فصل یازدهم به «کدگذاری فرآیند» پرداخته است. در این فصل مطرح شده که نظریه بدون توجه به ساختار و فرآیند، یک بخش حیاتی داستان را از دست می‌دهد و آن چگونگی شکل‌گیری و تحول عمل/تعامل میان ساختار و فرآیند است. ساختار به فرآیندها، ضربه‌ها، سرعت و شکل می‌دهد. کدگذاری برای فرآیند بخشی از کدگذاری محوری و ساختن مقوله‌ها می‌باشد و در این راستا پژوهشگر توجه خود را به حرکت، توالی و تغییر معطوف می‌کند.

فصل دوازدهم به موضوع «ماتریس شرطی/پیامدی» اختصاص دارد. در این فصل به بررسی این موضوع پرداخته شده که نظریه‌سازی نیازمند درک جامع پژوهشگر از پدیده مورد مطالعه است و در این راستا لازم است پدیده در بستر واقعی و درون تمامی شرایط کلان و خرد، مورد تحلیل قرار گیرد. ماتریس معرفی شده در این فصل ابزاری برای کدگذاری است و به تحلیل‌گر کمک می‌کند با بررسی روابط میان شرایط/پیامدهای کلان و خرد با یکدیگر و با فرآیند، به درک مورد نظر از پدیده جهت نظریه‌سازی دست یابد.

فصل سیزدهم با عنوان «نمونه‌گیری نظری» نام‌گذاری شده است. مطالب ارائه شده در این فصل به این مهم پرداخته است که نمونه‌گیری نظری بر مبنای مفهوم مقایسه استوار است. منظور از مقایسه این است که به سراغ جاه‌ها، آدم‌ها و رویدادهایی برویم که امکان کشف گوناگونی‌ها را به حداکثر برساند و مقوله‌ها را از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد غنی کند. نمونه‌گیری نظری تا زمانی ادامه پیدا خواهد کرد که دیگر داده تازه و مهمی به دست نیاید و مقوله‌ها به خوبی از لحاظ ویژگی‌ها و ابعاد پرورده شده باشند.

فصل چهاردهم با عنوان «یادداشت تحلیلی و نمودار»، به چگونگی ثبت حاصل تحلیل و یا جهت‌گیری تحلیل پرداخته است. یادداشت‌های تحلیلی حاصل کدگذاری هستند و به نمونه‌گیری نظری جهت می‌دهند. نمودارها نیز نمایش بصری روابط میان مفاهیم هستند. یادداشت تحلیلی و نمودار هر دو ابزارهایی هستند که پژوهشگر به منظور حفظ سوابق تحلیل از آن‌ها بهره می‌گیرد و فرآیند تحلیل را مستند و حفظ می‌کند.

عنوان فصل پانزدهم که بخش سوم کتاب با آن آغاز می‌شود «نوشتن پایان‌نامه، تک‌نگاشت و سخنرانی پژوهشی» است و علیرغم اهمیت بالایی مبحث انتشار گزارش

پژوهش کیفی، مطالب ارائه شده این فصل تنها ۱۶ صفحه است و حجم نسبتاً اندکی از موضوعات را مطرح کرده است. همانگونه که پیشتر اشاره شد، در خصوص ارائه شفاهی به عنوان یکی از موضوعات مهم، بسیار محدود و در یک صفحه، توضیحات مختصری ارائه شده است. این مهم در خصوص سایر موضوعات ارائه شده در این فصل نیز صادق است. کتاب‌های نگارش گزارش پژوهش کیفی (Alvermann et al, 1996)، سبک‌های گزارش پژوهش کیفی (Lofland, 1974)، تدوین گزارش علمی پژوهش کیفی (Street, 1996) و روش‌های پژوهش کیفی (Hennink et al, 2020)، منابع مناسبی برای پر کردن شکاف محتوایی موجود هستند.

فصل شانزدهم با عنوان «ملاک‌های ارزشیابی» نام‌گذاری شده است. مطالب ارائه شده این هدف را دنبال می‌کنند تا به سوال کلیدی و مهمی پاسخ دهند: هنگامی که کار پژوهش به پایان رسید، چگونه شخص پژوهشگر و یا دیگران می‌توانند درباره ارزش آن داوری کنند؟ با عنایت به اینکه یکی از نویسندگان کتاب، نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای است، در ارائه محتوای مناسب در خصوص چگونگی ارزشیابی پژوهش، موفق عمل کرده است.

فصل هفدهم، فصل پایانی کتاب، به «پرسش و پاسخ با دانشجویان» اختصاص یافته است. در این فصل تلاش نویسندگان بر این مهم متمرکز بوده که به سوال‌ها و دغدغه‌های رایج دانشجویان، و ابهاماتی که هر بار نظریه زمینه‌ای تدریس می‌شود مطرح می‌شوند، در قالب ۲۰ پرسش اساسی، پاسخ دهند. مهم‌ترین نکته قابل توجه، روزآمد نشدن محتوای پرسش و پاسخ‌ها بر اساس ویراست جدید کتاب است.

در پایان می‌توان گفت کتاب از نظر ابعاد آموزشی، با توجه به پیشینه طولانی نویسندگان در امر آموزش و همچنین توجه به این مزیت که یکی از نویسندگان، نظریه‌پرداز نظریه زمینه‌ای است، در خصوص تکنیک‌ها و مراحل توسعه نظریه زمینه‌ای، توضیحات نسبتاً جامعی ارائه کرده است که در کنار ذکر مثال‌های متعدد، درک مناسبی برای مخاطبان به وجود می‌آورد. شایان ذکر است بخش عمده نقاط ضعف مطرح شده، ناشی از روزآمد نشدن و عدم تجدید نظر در محتوای کتاب بر اساس ویراست سوم به رغم تجدید چاپ کتاب است.

۲.۳ مسئله‌مندی کتاب و پاسخگویی به نیازهای علمی و کاربردی کشور

پژوهش کیفی یکی از موضوعات مهم علمی و در عین حال کاربردی است. اثر حاضر در سویه علمی-آموزشی بسیار موفق‌تر از سویه کاربردی عمل کرده است و با توجه به اینکه

نویسندگان، مخاطبان اصلی خود را دانشجویان و پژوهشگران تازه‌کار انتخاب کرده‌اند، این امر طبیعی است. موضوعات مطرح شده در کتاب، متمرکز بر موضوع «تحلیل» در نظریه زمینه‌ای است و موضوعات کاربردی دیگر مانند روش‌های پژوهش کیفی به جز نظریه زمینه‌ای، تدوین طرح تحقیق برای پروژه‌های کاربردی، آماده‌سازی، انتشار و ارائه گزارش، و عملیات میدانی، مورد بررسی قرار نگرفته است. به بیان دیگر، خواننده یا به تعبیر بهتر دانشجو، پس از مطالعه کتاب حاضر، با مجموعه موضوعات مطرح در زمینه نظریه زمینه‌ای، آشنایی نظری جامعی کسب خواهد کرد اما چنانچه بخواهد آموزه‌های خود را در سازمان به منصفه عمل در آورد با مباحث متفاوتی روبه‌رو خواهد شد که او را مجبور به مطالعه کتب کاربردی‌تر در این زمینه خواهد کرد.

۳.۳ ارزیابی نظم منطقی و انسجام درونی بخش‌های مختلف کتاب

نظم منطقی و انسجام درونی مباحث را می‌توان از سه دیدگاه مطمح نظر قرار داد: نخست از دیدگاه انسجام بخش‌های کتاب؛ ترتیب مباحث کتاب در قالب بخش‌های سه‌گانه به صورت تلویحی نشان می‌دهد که نویسندگان خط سیر منسجمی را در تنظیم فصول در قالب این بخش‌ها پیگیری کرده‌اند. شروع مباحث با ملاحظات کلی و ارائه کلیات به عنوان پیش درآمد و مدخل بحث (بخش اول) و ادامه آن در قالب روش‌های کدگذاری و تحلیل در نظریه زمینه‌ای (بخش دوم)، و اختتام و به پایان بردن کار (بخش سوم)، حاکی از دیدگاه فرآیندی به مباحث این حوزه است. دوم از دیدگاه نظم و انسجام فصل‌ها؛ ترتیب و توالی در نظر گرفته شده برای فصل‌ها منطقی است و برای خواننده در راستای درک مناسب مطالب، مشکلی ایجاد نمی‌کند. سوم نظم و ترتیب مباحث مطرح شده در فصل‌ها؛ که در این خصوص می‌توان گفت توالی و نظم منطقی میان مباحث وجود دارد و سیر ارائه مباحث برای خواننده مشکل‌آفرین نخواهد بود.

۴.۳ میزان استحکام تحلیل‌ها و تبیین‌های ارائه شده در اثر

همان‌گونه که اشاره شد، نقطه قوت بارز و برجسته اثر حاضر این است که یکی از نویسندگان، از نظریه‌پردازان نظریه زمینه‌ای است و همچنین با توجه به تجربه طولانی هر دو نویسنده در امر آموزش نظریه زمینه‌ای، لذا تحلیل‌های ارائه شده، شاخص مدار و متقن

هستند و تحلیل‌ها و تبیین‌های ارائه شده از استحکام خوبی برخوردارند. همچنین شکل‌ها و جدول‌ها، منبع‌دهی شده و از این رو قابل رصد و پیگیری هستند.

۵,۳ دقت در کاربرد اصطلاحات تخصصی

اکثر واژگان کلیدی و تخصصی مورد نیاز در بخش «تعریف اصطلاحات» که هر فصل با آن آغاز می‌شود، ارائه شده است. هرچند در مواردی این مهم به دقت رعایت نشده است. به عنوان مثال، اصطلاحات مربوطه در فصل سوم ارائه نشده یا در فصل پنجم تنها یک اصطلاح تعریف شده است. انتهای کتاب نیز بخش «واژه‌نامه» ارائه شده است که به همان مشکل بخش «تعریف اصطلاحات» مبتلاست و برخی واژه‌های لازم جهت درک کامل مخاطب از محتوای فصل سوم و پنجم، ارائه نشده است.

۶,۳ میزان رعایت اصول و اخلاق علمی و امانتداری

با عنایت به اینکه نظریه پردازان نظریه زمینه‌ای از نویسندگان کتاب است، بنابراین اکثر محتوای ارائه شده، دست اول بوده و در مواردی که نیاز به ارائه محتوای مکمل وجود داشته، نویسندگان از منابع علمی دیگری استفاده کرده‌اند که در این خصوص، تلاش بر امانت‌داری در ذکر محتوا بوده و دقت در استناددهی و ذکر منابع با فرمت و ساختار یکپارچه، در اثر مشاهده می‌شود. می‌توان گفت توصیفات و تحلیل‌های مطرح شده در اثر تا حد زیادی بی‌طرفانه و بدون سوگیری عنوان شده‌اند.

۷,۳ هماهنگی و سازواری اثر با ارزش‌های اسلامی و ایرانی

محتوای کتاب متمرکز بر ارائه تکنیک‌ها و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای بوده و مطالب ارائه شده ناسازواری با ارزش‌های دینی، اسلامی و ایرانی ندارند. ماهیت محتوای کتاب نیز به گونه‌ای است که ضرورتی برای تبیین مباحث مطرح شده از دیدگاه اسلام ایجاد نمی‌کند.

۸,۳ خلاقیت و نوآوری

با توجه به تعدد کتاب‌های حوزه پژوهش کیفی، زبان ساده و جامعیت کتاب حاضر در کنار این مهم که نظریه پردازان نظریه زمینه‌ای از نویسندگان آن است، سبب شده سال‌ها به عنوان منبع درسی برای درس‌های روش تحقیق و روش‌شناسی پژوهش کیفی در مقاطع تحصیلات تکمیلی محسوب شود.

تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای، به گونه‌ای که ده فصل از هفده فصل کتاب به این موضوع اختصاص یافته، از نقاط قوت و تنظیمات جدید و فراگیری است که در کمتر کتابی

در این حوزه مشاهده می‌شود. هرچند همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، این تمرکز موضوعی و محتوایی مورد اشاره می‌تواند به مثابه یک تیغ دولبه عمل کرده و جزو نقاط ضعف کتاب نیز محسوب شود چرا که موجب شده است تا به مباحث مهمی نظیر سایر روش‌های پژوهش کیفی، تدوین طرح پژوهش، انتشار گزارش و عملیات میدانی، پرداخته نشود.

۹.۳ استفاده از منابع معتبر و داده‌های روزآمد

کتاب از منابع اصیل و معتبری استفاده کرده است؛ با این وجود، نقطه ضعف اصلی اثر حاضر روزآمد نشدن منابع پس از تجدید چاپ‌های متعدد اثر است. اکثر منابع کتاب مربوط به پیش از سال ۲۰۰۰ میلادی هستند و این مهم نقطه ضعفی جدی برای اثر محسوب می‌شود. در ارائه مثال‌ها نیز این ضعف مشهود است. در زمان نخستین چاپ کتاب در سال ۱۳۹۰، بر اساس ویراست دوم کتاب، منابع نسبتاً جامع، اصیل و غنی در تدوین آن استفاده شده است. ویراست سوم کتاب در سال ۲۰۰۸ به چاپ رسیده است و با گذشت بیش از ۱۰ سال و نه تجدید چاپ اثر، منابع آن تغییری نکرده و روزآمد نشده‌اند.

۴. نتیجه‌گیری

در این مقاله، کتاب مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای مورد نقد و بررسی شکلی و محتوایی قرار گرفت. از آنجا که این کتاب، اثر شناخته‌شده و منبع معتبری برای آموزش در دوره‌های تحصیلات تکمیلی است و نیز به جهت چندین بار تجدید چاپ اثر که نشان‌دهنده اقبال عمومی به مطالعه آن است، برای نقد و بررسی انتخاب شد. این کتاب نقاط قوت متعدد و در عین حال (از نظر ناقد) کاستی‌هایی دارد. هدف مقاله، برشمردن این نقاط قوت و اشاره به نقاط قابل بهبود، برای مرتفع شدن آن‌ها در چاپ‌های بعدی کتاب بود.

از مهم‌ترین نقاط قوت کتاب، تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای و در نتیجه جامعیت منحصر به فرد مطالب ارائه شده در این حوزه موضوعی است. حتی خواننده‌ای که پیش‌زمینه مطالعه چندانی در حوزه پژوهش کیفی نداشته باشد، مبانی نظریه زمینه‌ای و مراحل انجام آن‌را در کتاب خواهد یافت و سادگی و شیوایی نگارش کتاب، او را به مطالعه کتاب ترغیب می‌کند. به علاوه، نظم و انسجام فکری نویسندگان و دیدگاه سیستمی آن‌ها در پیوند دادن موضوعات به یکدیگر، ستودنی است. همچنین از دیگر نقاط قوت کتاب که در

کمتر منبع درسی مشاهده می‌شود، ارائه مثال‌های متعدد و تفصیلی در خصوص موضوعات ارائه شده است که به درک بهتر مخاطب، کمک فراوانی خواهد کرد.

در عین حال، کاستی‌ها و نقاط قابل بهبودی در کتاب وجود دارد. کتاب، رویکرد کاربردی ندارد. به ویژه در رشته مدیریت که دانشجویان آن اکثراً وارد بازار کار شده و آموخته‌های خود را در عمل استفاده می‌کنند، با مباحث متفاوتی روبه‌رو خواهند شد. موضوعاتی کاربردی نظیر تدوین طرح تحقیق برای پروژه‌های کاربردی، آماده‌سازی، انتشار و ارائه گزارش، و عملیات میدانی، در کنار سایر روش‌های پژوهش کیفی می‌توانند جنبه کاربردی کتاب را تقویت کنند. کاستی دیگر کتاب که از نقاط قابل بهبود اصلی آن قلمداد می‌شود، روزآمد نشدن موضوعات به‌رغم تجدید چاپ‌های متعدد کتاب است. ویراست دوم کتاب در سال ۱۹۹۸ منتشر شده و بدیهی است در ۲۰ سال اخیر، رویکردها، روش‌ها و اقدامات جدیدی مطرح شده‌اند. در نهایت، آنچه به عنوان نقطه قوت کتاب مبنی بر تمرکز بر تحلیل در نظریه زمینه‌ای مطرح شد، می‌تواند به‌سان تیغ دو دم، با عدم توجه به سایر روش‌های پژوهش کیفی، خواننده را از مطالعه کتاب دلزده کند.

نظر به آنچه پیشتر تحت عنوان کاستی یا نقاط قابل بهبود کتاب عنوان شد، برای ارتقای این کتاب ارزشمند که در زمینه پژوهش کیفی مرجع موثقی است، پیشنهادهایی به شرح ذیل ارائه می‌شود. امید است این نکات در تجدید چاپ کتاب اثربخش باشند.

پیشنهادها در دو سرفصل شکلی و محتوایی صورت‌بندی شده‌اند:

الف) پیشنهادهای دارای قالب شکلی

۱. رفع مشکلات ویراستاری اثر

۲. تعریف دقیق و کامل اصطلاحات تخصصی

۳. استفاده از علائم سجاوندی مناسب برای تسهیل خوانش متن

ب) پیشنهادهای دارای قالب محتوایی

۱. تعدیل رویکرد نظری صرف به مباحث و افزودن جنبه‌های کاربردی و عملی به ویژه

در بخش دوم کتاب

۲. بهره‌گیری از منابع روزآمد در تمام فصل‌های کتاب

۳. افزودن مباحث مرتبط با سایر روش‌های پژوهش کیفی

۴. افزودن فصل با موضوع تدوین طرح تحقیق

۵. افزودن زیر فصل‌های جدید با هدف تشریح فرآیند آماده‌سازی، انتشار و ارائه گزارش
۶. روزآمد سازی محتوای کتاب بر اساس ویراست سوم

پی‌نوشت

۱. کلمات داخل کروشه، کلمات صحیح یا واژگانی هستند که در متن اضافه/کم هستند و خواندن متن را دشوار می‌کنند.

کتاب‌نامه

- Adler, P. A., & Adler, P. (1987). Membership roles in field research (Vol. 6). Sage.
- Alvermann, D. E., O'Brien, D. G., & Dillon, D. R. (1996). On writing qualitative research. *Reading Research Quarterly*, 31(1), 114-120.
- Bazargan, A. (2021). *Introduction to qualitative and mixed research methods*, (12th ed). Tehran, Didar.
- Becker, P. H. (1993). Common pitfalls in published grounded theory research. *Qualitative health research*, 3(2), 254-260.
- Bryman, A. (2007). Barriers to integrating qualitative and quantitative research. *Journal of Mix Method Research*, 1 (1): 8-22.
- Charmaz, K.; (2000). *Grounded Theory: Objectivist and Constructivist methods* in N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) (1994)
- Corbin, J. M., & Strauss, A. (1988). *Unending work and care: Managing chronic illness at home*. Jossey-bass.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage
- Corbin, J., & Strauss, A. (2021). *Basics of qualitative research: grounded theory procedures and techniques*, translated by Afshar, E. (9th ed). Tehran, Ney.
- Creswell, J. W.; (2005). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating quantitative and qualitative research*. Upper-Saddle River, N. J.: Merrill.
- Creswell, J. W.; (2007). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. Thousands Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W.; Brown, M. L.; (1992). How chairpersons enhance faculty research: A grounded theory study. *The Review of higher education*, 16(1):41-62.
- Danai fard, H., Alvani, M., Azar, A., (2021). *Qualitative Research Methods in management: Comprehensive Approach* (7th ed). Tehran, Saffar.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1966). *Awareness of dying*. Transaction Publishers.
- Glaser, B. G.; (1992). *Basics of grounded theory analysis*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

- Glaser, B.; Strauss, A.; (1967). The discovery of grounded theory. Chicago: Aldine.
- Hennink, M., Hutter, I., & Bailey, A. (2020). Qualitative research methods. Sage.
- Larson, B. E. (1997). Social studies teachers' conceptions of discussion: A grounded theory study. *Theory & research in social education*, 25(2), 113-136.
- Lofland, J. (1974). Styles of reporting qualitative field research. *The American Sociologist*, 101-111.
- Punch, M. (1986). The politics and ethics of fieldwork (No. F/300.72 QU3/3).
- Robrecht, L. C. (1995). Grounded theory: Evolving methods. *Qualitative health research*, 5(2), 169-177.
- Strauss, A. L. (1978). *Negotiations: Varieties, contexts, processes, and social order*. Jossey-Bass Inc Pub.
- Strauss, A. L. (1985). *Social Organization of medical work*. Chicago [ua].
- Strauss, A. L. (2017). *Mirrors & masks: the search for identity*. Routledge.
- Strauss, A. L., & Corbin, J. M. (1988). *Shaping a new health care system: The explosion of chronic illness as a catalyst for change*.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1997). *Grounded theory in practice*. Sage.
- Strauss, A.; Corbin, J.; (1990). *Basics of qualitative research: Grounded Theory Procedures and Techniques*. Newbury Park, CA: Sage.
- Street, A. (1996). Eminent Editor: Editorial 1: Writing qualitative research for publication. *Contemporary Nurse*, 5(1), 6-11.
- Wolcott, H. F. (2005). *The art of fieldwork*. Rowman Altamira.